

FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA SOCIOLOGIJU
Zagreb, 21. rujna 1999.

IVOR ALTARAS PENDA

SOCIJALNA ANTROPOLOGIJA

Jacques Attali : “Povijest vremena”

Više od dvije trećine ovog djela prikazuje razvoj urarstva tj. tehnički razvoj satova ili dobnika od prvih početaka do danas; koga urarstvo ne bi zanimalo ovaj dio sadržaja ne bi mu mnogo bio zanimljiv, iako, iscrpno i lijepo pisan ovaj je tekst i u tom svom dijelu prikaza razvoja čovjeka i njegovog duha i velikim svojim djelom ove knjige - pritom mislim na promišljanja kojima je čitavo ovo djelo prožeto a odnosi se na izvjesni kronološki prikaz razvoja čovjekovog poimanja vremena, sebe u tom vremenu i korištenja tj. upotrebe i zloupotrebe vremena kao atributa moći. Stoga je i razumljiv i naslov ove knjige, koji je stavio autor te nije recimo “Povijest satova”, a za koji ovaj naslov na mnogim razinama ima pokriće.

Iz kazala ove knjige, ako je to ono što se prvo konzumira, jedva da bi se mogla nazrijeti autorova namjera. Po pročitanoj knjizi to je posve obrnuto, odnosno se kazalo čini i po redosljedu i po tekstu jezgrovito i jasno, samorazumljivo. S predgovorom je drugačije - on odmah daje naslutiti o kakvom je autoru i kakvom djelu riječ: to je dojmljiv i dirljiv, nesvakidašnji osvrt na sebe i svoj uradak, pokušaj njegovog smještanja prema uobičajenim mjerilima, a s jasnom spoznajom o dvojnosti, licu i naličju svega, pa i ovoga rada, upravo zbog vremena koje na ovaj ili onaj način određuje nečemu vrijednost i smisao. Ovaj uvod je zbog stila i poruke koju sadrži, ujedno i najbolja moguća promocija za ono što slijedi. Radeći na ovoj knjizi, često sam, zaista često, imao želju citirati pojedine navode, pasuse pa i čitave stranice. Konačno, uspješno se oduprijevši tome ipak bih podsjetio na spomenuti uvod, meni prekrasan u cijelosti, a dopustit ću si tokom izlaganja akcentuiranje pojedinih misli sa naznakom poglavlja tj. broja stranice.

Attali često upotrebljava i ocrta pojam dvosmislenosti čime zapravo sam naglašava osnovnu namjeru ove knjige tj. potrebu za smislom. U suštini, rekao, bih ipak optimist on do tog smisla s radošću i gorčinom, istovremeno, pokušava prodrijeti preko satova, kalendara, običaja i prikaza povijesnih činjenica te onog što je svima njima zajedničko tj. vremena. S radošću, zbog uvjerenja i nade da je to ipak moguće; s gorčinom upravo zbog suštine vremena i njegove izvjesne neizvjesnosti. Attali smatra

da bi u istom cilju vrijedno poslužili i drugi predmeti čovjekove svakodnevnice kroz njihov nastanak, modifikaciju i nestanak; npr. povijest kotača, odjeće, začina, gramofona, rasvijete pa načina prijevoza, pranja i razonode i dr. Njegov je izbor *vrijeme* i njegovi mjeraci kao i razni odnosi vremena i čovjeka i to elaborira bogatstvom smisla koje je inherentno: “Čovjekovo vrijeme je sam njegov život, određuje njegovo obzorje i upravlja njegovom sudbinom.”; “Vrijeme i nasilje, kalendar i vlast, satovi i obredi čudni su spojevi... ali za njega bitni spojevi koji dopuštaju da čovjek koristi vrijeme ili vrijeme njega.” A čovjek je koristio vrijeme na mnoge načone i u različite svrhe: da mjeri, spoznaje i da putem njega vlada. Prikaz toga možemo pratiti od kada je čovjeka i civilizacije, od biblijskih vremena prvog čovjeka (u drugih kultura to je mnogo ranije) pa sve do današnjih dana i pogotovo danas. Autor je primjetio da cijelu povijest poimanja vremena, sve događaje i ljude koji su u njima igrali ulogu, bilo mjeritelji vremena, bilo nadređene ili podređene, može razlučiti u razvojne grupe koje će se, dakako, u mnogo čemu preklapati kao što postoje prijelazni tipovi koja su spona između rodova živih bića na evolucijskom stablu (npr. s riba na vodozemce, sa gmazova na ptice i dr.)

Ta Attalijeva podjela nastaje na temelju glavnih obilježja ili glavnih principa mjerenja vremena; njegovog uzroka ili pak pokretača povijesnog napretka datog trenutka. Svako razdoblje koje Attali predlaže ima svoje uzroke i posljedice s velikim naglaskom na utjecaj kakav su imali na ljude. Tako je moguće razumjeti zašto autor govori o različitim vremenima ljudske povijesnosti.

Četiri su, po Attaliju, glavna vremena naše povijesti:

- 1) Vrijeme Bogova
- 2) Vrijeme tijela
- 3) Vrijeme stroja i
- 4) Vrijeme koda.

Svako ovo vrijeme sa sobom nosi i novi način mjerenja vremena za što Attali kaže da ne samo što je zanimljivo samo po sebi kao noviteti koji su nastali, već je to prostor za uočavanje razvoja ljudske ideje. Novo doba sa sobom nosi nove mogućnosti za čovjeka kojih on, u kontekstu povijesti postaje svijestan iako on sam može a i ne mora, te najčešće i ne, uočava da su sve mogućnosti stalno i uvijek oko njega. Često se u povijesti (i filozofiji) znanosti mogu pronaći primjeri kako znanstvenici, stručnjaci pa čak i laici na novo epohalno otkriće koje onda mjenja tok povijesti, dođu sasvim nezavisno jedno od drugih na tisuće i desetke tisuća kilometara međusobne udaljenosti, ali gotovo istodobno (poznat je primjer otkrivanja darvinove teorije evolucije za koju je postojala opasnost da ju drugi autor obznani prije, žurba u otkrivanju atomske bombe i dr.) Izgleda da je uistinu potrebno pričekati određeni razvoj kolektivne svijesti a tek tada te nove mogućnosti koje su stalno oko nas postaju očite i tako postaju naša stvarnost. Na takvom linearnom putu shvaćanja povijesti u kojem iza jednog otkrića slijedi drugo, Attali bez imalo ustezanja nudi i sasvim oprečnu mogućnost za povijest - vijećno vraćanje istog.

Takvo poimanje sa sobom nosi moguće redefiniranje cijelokupne povijesti, što i nije namjera autora, ali on također pokazuje kako su tu sintagmu cikličkog vraćanja istog u vremenu koristili moćnici kroz povijest. Čovjek se oduvijek bojao smrti, bolesti i gladi. Stoga je bio spreman, da bi se zaštitio od toga, dati svoje vrijeme, svoj rad pa čak i život. Onaj koji je znao kako spriječiti te pošasti koje su ophodile čovjeka uživao je povjerenje tih istih ljudi. Vjervanja kažu da te moći ima Bog (u različitim

kulturama to će biti jedan bog ili skup božanstava, moć prirode ili snaga duha.) Zaštitnik mogu biti umrli pretci koji mogu opet oživiti putem simbola (totema).

Attali smatra, što kroz cijelu knjigu i na primjerima temelji, da svi ljudi teže tome da te moći pripišu sebi, a tek neki mali broj u tome i uspije i to na način da ti pojedinci imaju mogućnost (za razliku od svih ostalih) doći u direktni kontakt s božanstvom (npr. Mojsije) ili pak da su oni sami ta božanstva (kao npr. pojedini faraoni - poznati je egipatski faraon koji se proglasio bogom Sunca - Amon Ra.) Iz te njihove posebnosti proizlazi i pravo da određuju svima ostalima stil života, aktivnostima kojima će se baviti i što je za ovu knjigu posebno bitno, mogu određivati *vrijeme* obreda, rada, počinka, života i smrti.

1. VRIJEME BOGOVA

Temelji za vrijeme bogova su očekivanja (ili pak ono što božji izaslanici kažu da su očekivanja) koja Bog ima na čovjeka. U zamjenu za sigurnost, zdravlje i koliko toliko dug život, te zaštita od bolesti Bog traži od čovjeka da on ispuni (često i okrutne) uvjete. Žrtva paljenica, određen postotak najboljeg uroda, nekada žene i djecu i poštivanje njegovog veličanstva samo su neki od mnogobrojnih uvjeta. Čak štoviše, čovjek mora raditi ono što je i kada je Bogu milo. Da ne bi bio u zakašnjenju izvršenja božjih naredbi čovjek je počeo organizirati svoje vrijeme. Pojavila se, po prvi puta, potreba mjeriti vrijeme. Nije bilo nikakvih mjernih instrumenata već se jedino moglo koristiti opažanja u prirodi: smjenjivanje godišnjih doba, "rađanje i umiranje" prirode, položaj zvijezdi i njihove promjene i dr. Ekvinociji i suncostaji su se kao početci i krajevi plodnih dana u godini počeli slaviti (dakako, u božje ime jer im je on omogućio da ne bude gladi) kao praznici i tako su tada nastale svetkovine, a ti dani imaju imena vezanih uz sakralnu djelatnost (imena svetaca, dani pokore u čast bogova i td.) Obredi koji su se tada vršili su imali striktno određenu strukturu, a za to je bilo potrebno točno odrediti trajanje određenog djela slavlja. Prvi čovjekov izum je bila voda kao sat. u određenom vremenu može proteći ista količina vode. Tako je počelo mjerenje vremena.

Prolaz stoljeća i stoljeća u takvom vremenskom okruženju. Čovjek koji je tako postao biće organiziranog vremena, barem segmentarno. Kroz stoljeća novih izuma je bilo mnoštvo. U knjizi su i mnoga opisana (npr. brojčanik, zvono i dr.) karakteristična za to razdoblje ljudske povijesti. Također, kroz dugi period rada i tehničkog napretka stvarao se i akumulirao višak vrijednosti što dovodi do stvaranja klasa među ljudima i u konačnici dolazi do osnivanja gradova te postepene sekularizacije života. To je uvod u vrijeme tijela.

2. VRIJEME TIJELA

Kao što smo već rekli, svakom novom poimanju vremena prethodi novi izum. Izumi karakteristični za vrijeme srednjeg vijeka tj. vremena tijela su uteg i foliot (poprečna motka s podesivim utegom.) Putem njih ili na temelju njih možemo ustanoviti i ustvrditi da dolazi do novog, drugačijeg stava prema vremenu. Također centri moći sa crkvene hijerarhije, koja proklamira sveto zamjenjuju gradski oci koji svoju moć temelje na trgovini, prisili a ponegdje i na zakonu. Preokret vremena tijela prema vremenu vremena bogova možda bi mogli djelomično usporediti sa odnosom između katoličanstva i protestantizma. Ne nestaje vrijeme bogova da bi na njegovo mjesto

došlo vrijeme tijela kao što protestantizam nije dokinuo katoličanstvo. Dapače, mnoge stvari (imena dana, svetkovine) još se uvijek mogu naći u kalendaru; zanimljiv i poučan primjer imena mjeseca Januara koji je nastao u znak počasti poganskom božanstvu Janusu čemu se, dakako, crkva usprotivila (str.158); tu je i primjer određivanja dana odmora tj. nedjelje. I oko toga je postojala prepirka. Isto kako je protestantizam pokušao preimenovati čovjekovo poslanje tj. Weberovski rečeno *poziv* kojeg je čovjek dužan izvršiti, tako i u vremenu tijela smisao tj. glavni pokretač života postaje čovjek i njegov rad. No, u vremenu tijela našli su se oni koji su htjeli i oni koji su uspjeli izgraditi svoju moć na račun smisla svih ostalih. Iskoristiti tuđi rad, a istovremeno biti slavljen kao pokretač društvenog života u gradovima bio je krajnji uspjeh. A kako se mogu razveseliti mase nego da im se da kruha i igara. (cit.: “Sve je izlika za praznik. Svatko želi napuniti trbuh.” - str. 172.,) Tako su nastali karnevali koji su osim društvenog događaja bili i svetkovine. Drugi oblik sve zastupljenije trgovine su bili sajmovi. Tako je došlo do formule da sajmovi i karnevali, kao nosioci moći za one koji ih organiziraju, postaju temeljni instrument za određivanje masovnog stila i tempa života. Zatim slijedi veliki industrijski bum. Otkriće parnog stroja i industrijska revolucija dovela je do velikih društvenih pojava pa tako i do promjene poimanja vremena. Dolazi vrijeme strojeva.

3. VRIJEME STROJEVA

“Vrijeme stroja nastupa u samom središtu vremena tijela kao posljedica nužnosti i preciznosti kronometra potiče na rad u tvornici i na upotrebu strojeva. Kao i uvijek, moć omogućuje prisvajanje proteka vremena, no ono je sada u rukama vlasnika, akumuliranje ljudskog rada pod imenom *kapital*.” Iz ovog citata postaje jasna uzrečica: Vrijeme je novac. Autor napominje da ova uzrečica vrijedi samo za industrijsko vrijeme što, možda, može biti veliko olakšanje za one koji ne žele ili ne mogu živjeti tempom koje nalaže kapitalizam i utrka za obogaćanjem. No ipak, to jest bio pokretač koji je označio cijelu epohu a i mi živimo u vremenu gdje je stjecanje bogatstva sredstvo u potrazi za boljim i sretnijim životom. Svijesnost o tome kako su to iskoristili pojedinci za nametanje svoje moći te koje su sve modele nasilja koristiti za to nam se može očitovati u svakom trenu i konstantno jer upravo u takvom svijetu živimo. Iako polako izlazimo iz razdoblja industrijske ere i ulazimo u eru informatike i robotike, njene utjecaje osijećamo jako, jako. Temeljna ideja kapitalizma koju je opisao i Marx je što veća proizvodnja u jedinici vremena. Počinje serijska i tvornička proizvodnja i industrija. To se očituje i u proizvodnji satova koji su u međuvremenu postali puno manji i prenosivi. Kako ih se proizvodilo mnogo tako su stigli u gotovo sve domove. Vrijeme je postalo masovno. Vrijeme je također postalo za svakoga. No usprkos toga moćnici su i opet iskoristili vrijeme za svoju promociju i za korištenje drugih ljudi u vlastitu korist. U skladu se cikličkim poimanjem povijesti mogli bismo reći da se povijest ponavlja jer opet nekolicina određuje stil života i način korištenja vremena. Radno vrijeme od 8 do 16 h., kartice koje udaraju sat ulaska i sat izlaska (tzv. kronometar) iz okruženja tvornice u kojoj se radi na traci, određena pauza za ručak, koja je upravo onoliko duga koliko čovjeku treba da skupi snage da nastavi rad... samo su neke od osnovnih karakteristika industrijskog društva. Takvo društvo u kojem nam je sve unaprijed određeno zasigurno može dovesti (i dovodi !) do alijeniranosti čovjeka od sebe i od društva.

Attali posebno opisuje doktrinu tejlorizma pod čijim se utjecajem razvila ideja o potpunom iskorištenju radne snage čovjeka. Autor navodi i misao Lenjina koji kaže da je tejlorizam: “ Znanstveni sistem za cijedenje znoja.” (str.263)

U trenutku kada je zbog masovnosti proizvodnje vrijeme postalo za svakoga, zanimljivo je, kako je (i) vrijeme kumovalo u stvaranju jedinstva nacije unutar nacionalnih granica. Postavlja se ozbiljno pitanje što to može povezati ljude koji pripadaju teritorijalno velikim državama (Amerika, Rusija, Kina) a jako su međusobno udaljeni. Moćnici su uvidjeli da ljude treba nekako homogenizirati. Kroz povijest se to radilo na različite načine, npr. putem učenja zajedničkog jezika kako bi se svi stanovnici mogli razumjeti, različiti, često vrlo bolni načini inicijacije. Drugi način koji je bitan za ovu knjigu je uvođenje zajedničkog vremena. To je, mogli bismo reći, uvod u globalizaciju u čijem procesu sada i mi sudjelujemo. Primjer na kojem nam to autor prikazuje je uslađivanje željezničke mreže u Americi čije se polazna i krajnja točka putovanja nalaze u 2,3 ili više različitih vremenskih zona. Ovaj proces globalizacije se počeo širiti u sve segmente svakodnevnog života. Pojavio se Internet, put čovjeka na Mjesec i više nisu dovoljne stare mogućnosti mjerenja vremena. Polako ali sigurno čovjek izlazi iz vremena stroja i kreće na put ka nepoznatom.

4. VRIJEME KODA

U tom nepoznatom se mi upravo nalazimo. Vrijeme se sada definira po sasvim drugim osnovama. Tako se definira 1sec.kao: “...trajanje 9,192.631.770 perioda radijacije što odgovara prijelazu između dviju hiperfinskih razina temeljnog stanja atoma cezija 133.” (str.344)

Čovjeku je točnost mjerenje vremena na razini točnosti 10^{-10} pa čak niti to nije više dovoljno.

Razvoj biologije nam ukazuje na mogućnost postojanje neke vrste bio-sata u svakoj ljudskoj stanici. Možda čak na razini gena. Tako je čovjek sam jedan bio-sat. Možda se upravo u čovjeku nalazi tajna vremena, tajna života i besmrtnosti. Čovjek u potrazi za zaštitom od smrti, možda će se, nakon dugog puta od bogova do različitih središta moći, morati vratiti do sebe. Možda je to jedini pravi način da ostvari tisućljećima neispunjenu želju za besmrtnošću. Za sada, dok tapkamo u mraku u tom području ustanovljavamo da je moguće otkriti ritam života i smrti što se naziva *kronogenetika*. Einstenova teorija relativnosti nas upozorava da čovjek, na svijet koji promatra oko sebe, stalno prenosi (bio on toga svijestan ili ne) *svoje vlastito* vrijeme a da je to tako i da bi to bolje mogao uočiti treba promjeniti samo uvijete u kojima se nalazi. Naime, ta činjenica postaje bjelodana ako se objekt kreće brzinom većom od brzine svijetlosti.

Zato se može reći da u biti dva ljudska bića koja npr. leže u istom krevetu u istom času zapravo žive u sasvim različitim vlastitim vremenima (vjerujem da bi ovakva teorija mogla kod dobrog psihologa riješiti mnoge bračne probleme). Autor smatra da je zapravo svrha ovakvog života, u kojem se vrijeme nalazi, ne izvan nas, već u nama samima, da se nepoznato pretvara u poznato, besmisleno u smisleno, nerealno u realno.

Attali za ovo razdoblje ljudske spoznaje vremena predlaže ime: vrijeme koda.

ZAKLJUČAK

U knjizi "Povijest vremena" Jacques Attali iznosi povijesne predodžbe vremena, i to kronološkim redom. No, osim što ih iznosi, prikazuje nam također, mogućnosti i razloge nastanka tih i takvih predodžbi. Zapravo, Attali pokušava proniknuti u ljudski duh nebi li nam objasnio (a i sebi?) neka od najzanimljivijih ljudskih pitanja koje si možemo postaviti: Što je to vrijeme? i postoji li za nas ljude mogućnost besmrtnosti? Na putu do tih odgovora naišao je na mnoge pojmove koji su, kako izgleda, u direktnoj vezi sa ovom temom a to su: *nasilje* - pravo na njega i njegovo dopuštanje, *vjera* - koja kreira naše predodžbe, *strah od smrti* - putem kojeg su se neki pojedinci nametnuli drugima, *obredi* - koji su pokazatelji vjere i mnogi drugi.

Autor kaže: " Svako predodžbi odgovara specifična vlast koja ozakonjuje određene radnje u određenim datumima kojima potiče zajedništvo među pojedincima, simbolizirajući njihovo ponašanje." (str.301)

Isto tako, Attali napominje da niti jedna predodžba nije beskonačno dugo trajala te također uočava zanimljivost da svakoj novoj predodžbi o vremenu uvijek prethodi izum uređaja za mjerenje vremena, a prati je pojava novog gospodara društvenog poretka (str.301). Osobno sam sklon promišljati ovu misao u kontekstu, u radu, već spomenute kritične mase kolektivne svijesti u kojem u trenu može doći do velikih otkrića, bilo na planu otkrivanja okoline ili razvoja spoznaje.

Attalijevo otkrivanje činjenica do kojih je došao baveći se ovom tematikom i nuđajući ih nama u vremenu kada nam se, poučeni iz prošlosti, opet neki pojedinci ili centri moći žele nametati te ponovno i opet koristiti nasilje s ciljem realizacije svojih interesa može nam biti izuzetno važno i korisno. Naročito s obzirom na novo poimanje vremena po kojem se vrijeme nalazi u nama samima.

S toga, pravi i istinski cilj ove knjige nam je autor Jacques Attali naznačio i izrekao već u svom predgovoru:

" Možda u knjizi nema ničeg drugog do puke tjeskobe pred krhkošću svake stvari i namjere da se s pomoću knjige život promjeni u apsolutnu viječnost, možda ovoj knjizi kao svakom djelu kad postane predmetom , jednako kao i životu prijeti zaborav i nemoć. Evo, dakle povijesti vremena, povijesti pokora i svetkovina, žrtvovanja i karnevala, nasilja i osmjeha. Ta će povijest, možda, pomoći da se u svakome pomoli osvjetljenje vremena života, tolerancije i slobode." (str.12).